

SCHOOL AND STUDY IN THE HISTORICAL BANAT

1864-1918

Ionela Simona Angheloni

PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: The Pedagogical-Theological Institutes in Caransebeș and Arad set up in the nineteenth century played a major role in the evolution of book science. At the same time, in 1868, by law no. 68, the Hungarian authorities imposed compulsory school attendance by all citizens of the Austro-Hungarian dualist monarchy. The law provided that all children aged 6 to 12 years should attend primary school.

Keywords: Timișoara, Historical Banat, School, Theology, Social.

1. Educație și confesionalism la cumpăna celor două secole (XIX-XX)

Un element negativ l-a reprezentat lipsa manualelor școlare. O serie de lucrări au fost tipărite la începutul secolului al XX-lea. Din păcate, nu puține dintre ele au fost denunțate ca plagiat, așa cum au fost cărțile întocmite de profesorii Petru Barbu¹ și Iosif Iuliu Olariu².

Școlile confesionale ortodoxe își recrutau cadrele didactice din preparandiile situate în Arad și Caransebeș. Aradul, cu toate că nu făcea parte din Banatul istoric, era localitatea de reședință a unei episcopii ortodoxe care își întindea jurisdicția canonică asupra jumătății de vest a Banatului.

La 6 noiembrie 1812 s-au deschis cursurile Preparandiei din Arad. Dacă în primul an de învățământ, cursurile durau cinci luni, anul următor s-au extins cu încă zece luni. Începând cu anul școlar 1815-1816, cursurile preparandiei s-au ridicat la durata de doi ani. Durata studiilor va rămâne la doi ani mai bine de jumătate de veac, până în 1876-1877, când o nouă reformă educațională ridică la trei numărul anilor de studiu.

Un rol însemnat în dezvoltarea sistemului educațional arădean l-a avut episcopul Ioan Meșianu al Aradului (1874-1898). Prelatul a pus în practică propria viziune didactică și educațională pentru a avea o instituție puternică și absolvenți bine pregătiți. Astfel, face demersurile necesare pentru fuziunea Preparandiei și a Institutului Teologic Ortodox (fondat în anul 1822)³.

---

¹ Alin Cristian Scridon, *Constatarele ziarului caransebeșan „Renașterea” de la începutul secolului al XX-lea, cu privire la cercetarea științifică noutestamentară occidentală reflectată în opera teologului Petru Barbu în Quaestiones Romanicae, Colocviul internațional România între interculturalitate și identitate: spații romanice europene și extraeuropene*, ediția a III-a, 3-4.10.2014; Nr. III/2, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, Editura Universității de Vest din Timișoara, 2015, pp. 786-794,

² Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Țărcovnicu, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964, p. 15.

³ Pavel Vesa, *Învățământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2013, p. 75.

Primul regulament al noii instituții arădene, *Institutul Pedagogic-Teologic*, a fost redactat în anul 1877 din inițiativa lui Nicolae Oncu, deputat în Sinodul Eparhial⁴. Un regulament provizoriu este întocmit și în anul 1883⁵. Apoi, după mutarea cursurilor într-o clădire modernă, episcopul Ioan Mețianu în conferința profesorală din 4/16 noiembrie 1886, desemnează o comisie care să întocmească un nou regulament, intitulat *Regulament pentru Institutul pedagogic-teologic român ortodox din Arad*. Acesta rămâne în vigoare până în anul 1901-1902.

Viitorul episcop din Oradea, Roman Ciorogariu în calitate de director al Institutului Pedagogic-Teologic (1901-1917), propune uniformizarea planurilor de învățământ pentru institutele pedagogico-teologice din întreaga mitropolie. Este vorba de institutele de la Arad, Caransebeș și Sibiu. Așadar, milita pentru o organizare unitară a școlilor ortodoxe din Mitropolia Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului. Institutul pedagogic-teologic de la Arad a fost coordonat de personalități marcante ale vremii: Ioan Rusu (1876-1881); Vasile Mangra (1881-1882); Constantin Gurban (1883-1884); Paul Tempea (1884-1885); Iosif Goldiș (1885-1886); Augustin Hamsea (1887-1901); Roman Ciorogariu (1901-1917); Iosif Iuliu Olariu (1917-1918); Teodor Botiș (1918-1927)⁶.

La Preparandia din Arad au predat cadre didactice recunoscute peste hotare și peste veacuri: Dimitrie Țichindeal, Constantin Diaconovici Loga, Iosif Iorgovici, Alexandru Gavra, Atanasie Șandor, Lazăr Petrovici, Ion Mihuț, Gheorghe Vuia, Petre Pipoș, Ion Vidu, Teodor Ceonța, Ion Petranu etc⁷.

În estul Banatului istoric activa preparandia caransebeșană. Chiar de la venirea episcopului Ioan Popasu la Caransebeș (1865), s-a dorit înființarea unui Institut Pedagogic, însă datorită neajunsurilor materiale, acest deziderat a fost atins abia în anul 1876. Școala debutează la 13 septembrie 1876, cu 27 cursanți⁸. La început au fost patru cadre didactice: Ioan Nemoianu, Ioan Ionaș, Filip Adam, Emanuel Nejedly. Firesc, inventarul era modest: trei săli de clasă, mobilierul și rechizitele elementare⁹.

Pavel Jumanca, un absolvent al Institutului Pedagogic din Caransebeș la începutul secolului al XX-lea, ne face o incursiune în patrimoniul instituției: „Institutul Pedagogic, ctitorie a fericitului episcop Ioan Popasu, nu era propriu-zis o creație nouă, ci mai mult o restaurare a vechii «școale de dascălie», despre care ne grăiesc scrisori vechi, încă de la anul 1583. Împreună cu Institutul Teologic, era găzduit în vechea reședință episcopescă, rămasă din vremuri uitate, cu sale mici și întunecoase. S-au mutat apoi, în anul 1891, în noul edificiu, zidit pe locul unde se afla mai înainte Fabrica de Bere și restaurantul Homelka. Avea la parter două magazine, un pantofar și un ceasornicar și edificiul poștal, iar la etaj erau, școlile. Două cursuri de pedagogie erau adăpostite la etaj, alături de cele trei cursuri teologice, îndeajuns de luminoase și spațioase, iar celelalte două, în curte: o săliță mică, cu două ferestre scunde, spre curte și a doua mai mărișoară, cu ferestrele spre străduțe laterale, care purta numele de «cursul molărit», păreții răi, păstrând o zugrăveală înnegrită de vremi, făcută de vreun chiriaș din zilele de mult uitate. În acele săli, cu bănci lungi și vechi, care fuseseră cândva vopsite, scrijelite cu briceagul, de atâtea rânduri de școlari, - ce făceau carte... carte românească... ce făureau suflete curate... suflete tari... suflete românești... ce pregăteau oameni și români... chemați să călăuzească destinele neamului, de-a lungul și de-a latul Banatului,

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 76.

⁶ *Ibidem*, pp. 79-85.

⁷ Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Țarcovnicu, *Op. cit.*, pp. 23-182.

⁸ Alin Cristian Scridon, *Școala noutestamentară din Banatul istoric. 1867-1918. Mentalități. Repere exegetice bănațene. Interacțiuni istorice, socio-culturale și confesionale*, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, 2017, p. 62.

⁹ Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, Vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008, p. 268.

spre rosturile cele naționale. În casele sebeșenilor mai cu cuprins gospodăresc sau mai săraci, la câte o bătrână, stăteau în gazdă, îngrămădiți câte 3-4, mai mulți chiar, într-o cămăruță, iarna făcându-și lecțiile la slaba lumină a lămpii cu petrol, atârnată de cârligul atârnat de meșter la grindă, sau la câte-o lumânare de seu – fabricație proprie – pusă în gura unei sticle sau lipită în buza unei oale, - iar din primăvară, până târziu în toamnă, la umbra gardurilor de pe Valea Potocului, pe sub Dealul Crucii, printre aninii din Șpron sau în răcoarea Teiușului. Dormeau pe unde puteau. Iarna, se îngrămădeau în paturi, pe scaunele lungi sau pe jos, pe câte o mână de paie sau saltea umplută cu foi de cucuruz, adus de acasă. Primăvara și toamna, erau în largul lor, Dormeau în podurile de fân, în paiele din șopron sau din grindină, în târnațul casei. De ale mâncării își aduceau de acasă, ce se găsește în casa săteanului: făină de grâu sau de cucuruz, fasole, cartofi, curechi, câte un mălai mare, copt în vatră, sub țăst, brânză, slănină, lapte. Mămăliga și-o făceau singuri, baba le pregătea celelalte mâncări. Se ortăceau și mâncau împreună. Din când în când, din făina adusă de acasă mai făceau găluște și târhană. Pentru toată găzduirea și osteneala, plăteau câte un florin sau doi, dar și aceștia, cu greu scoși din punga săracă a celor de acasă”¹⁰.

Desigur că aceste neajunsuri materiale erau compensate de cadrele didactice care predau cu dăruire generațiilor de tineri bănățeni. Unul dintre aceștia a fost profesorul Patriciu Dragalina: „Ce minunată și caldă atmosferă am găsit la Institutul Pedagogic! (...) Pe vremea noastră, director al școlii era profesorul Patriciu Dragalina, om în puterea vârstei, aplecat de spate și gros. Purta *kaiser bast*, un fel de favoriți mari, rămășiță de modă veche, care se întâlnea la numeroși ofițeri și la atâția țărani ai satelor de munte. Era barba pe care o purta și Împăratul Franț Iosef. Om serios, puțin comunicativ, urăcios chiar, bun de suflet și milos cu cei ajunși la necazuri. Se interesa de toți elevii institutului său, de viața lor morală și de posibilitățile lor materiale și intervenea ori de câte ori era de trebuință, ca să-l ridice pe elev din necaz să-l scoată la drumul drept. Ne preda matematica și geografia. Lecțiile sale erau ușoare și limpezi. Se lucra practic. La matematică, rezolva o seamă de probleme în fața noastră, chema câte un elev la tablă și-l călăuzea să lucreze singur... din exemplu scotea, pe care ne-o da s-o învățăm de-a rostul. La geografie, folosea desenul. De asemenea, cu creta pe tablă, configurația suprafeței ce ni se preda, țară sau continent, în linii simple, și lucram și noi împreună cu el, pe caietele noastre. Ne repeta apoi lecția pe hartă. Aveam mult respect față de dânsul, ne feream să facem abateri de la rânduielile disciplinare ale școlii, că erau grele vorbele sale de ocară. În același timp, însă, îl iubeam. Simțeam, prin instinct, bunătatea sa ocrotitoare pentru noi. Înțelegeam noi că ne voia binele și ne sileam să nu-l supărăm cu nimic”¹¹.

Academicianul Enea Hodoș a îmbogățit elita profesorilor școlii institutului din Caransebeș: „Profesorul Enea Hodoș era un om îndeajuns de înalt, zvelt, negricios și miop. Purta *țvicări*, prin care ne sfredelea cu privirea. Era scurt la vorbă, vorbea încet, aproape șoptind. Trebuia să fim foarte atenți, ca să-l putem auzi. Când intra în casă, stătea lângă catedră până rostea unul rugăciunea. Schița cu o mișcare directă semnul crucii. Și rostea cuvântul *ședeți*, care se auzea *șeți* abia șoptit. Om de frumoase cunoștințe, iscusit mânuitor al condeiului avea numeroase publicații de mare preț, care îi câștigaseră titlul de *membu corespondent al Academiei Române*. Nu iubea parăzile, ducea o viață simplă. **Am putea zice că trăia numai pentru carte (s.n.)**. Era împotriva titlurilor prea pompoase. Pentru civili, nu avea decât titlul *Domnule!*, iar pentru preoți, *Părinte*”¹².

În anul 1905, conducerea Episcopiei Caransebeșului, îi va desface contractul de muncă întrucât și-a permis să publice câteva materiale care ironizau activitatea intelectuală a clerului.

¹⁰ Pavel Jumanca *Amintiri. Anii tinereții*, cuvânt înainte de Nicolae Bocșan, studiu introductiv, note și îngrijire de Laurențiu Ovidiu Roșu, Editura David Press Print, Timișoara, 2011, pp. 27-29.

¹¹ *Ibidem*, pp. 30-31.

¹² *Ibidem*, pp. 31-32.

După plecarea la Sibiu a lui Enea Hodoș, catedra este ocupată de dr. Ilie Minea „om cu frumoasă pregătire, cu strălucite titluri universitare (...)”¹³.

Dar, *portofoliul* cadrelor didactice nu s-a oprit la elementele menționate mai sus. Un profesor bine pregătit a fost și Iosif Bălan, așa cum atestă inspectorul general școlar, Pavel Jumanca: „Profesorul Iosif Bălan era un om de-o mare capacitate intelectuală. Studiase filologia la Universitatea din Budapesta, dar nu-și putuse termina studiile din pricina sărăciei. Tatăl său, biet învățător de sat, n-a mai avut de unde-i acoperi cheltuielile. Și atunci, Episcopul Popasu l-a trimis, pe cheltuiala eparhiei și a sa personală, la Academia de Agricultură din Magyar Űvár și, luându-și diploma, vine profesor de agricultură și științe naturale la Institutul Pedagogic și cel Teologic din Caransebeș. Profesorul Iosif Bălan cunoștea o mulțime de limbi străine. Vorbea perfect limbile germană, maghiară și sârbă, cunoștea foarte bine limba latină, slava veche, franceza, engleza și toate limbile slave”¹⁴.

Pe ramura teologică, în cadrul Institutului Pedagogic din Caransebeș, activau de asemenea profesori care și-au lăsat amprenta în bibliografia de profil a vremii. Unul dintre ei a fost Petru Ionescu¹⁵, absolvent al studiilor teologice, dar și a Facultății de Filozofie. S-a remarcat prin cercetarea întreprinsă în cadrul studiilor doctorale pe care le-a absolvit¹⁶. Dr. Petru Barbu¹⁷ era titular la disciplinele biblice din cadrul Institutului Teologic, însă preda și la Pedagogie disciplina *Religie*¹⁸.

La disciplina muzică au predat: Gheorghe Petrescu, Nichi Popoviciu și Antoniu Sequens. Fiecare au adus un aport substanțial la dezvoltarea elementului artistic muzical în rândul elevilor din cadrul Institutului Pedagogic caransebeșan¹⁹.

Institutul Pedagogic din Caransebeș de la începutul secolului trecut rămâne în memoria absolvenților ca o veritabilă *Alma mater*: „La Institutul nostru Pedagogic domnea o atmosferă caldă, familială. Te simțeai ca acasă, între părinți și frați. Profesorii, nedușmăniți între ei în frământările sociale, știau să fie buni colaboratori și cinstiți muncitori în creșterea generațiilor de proeți și învățători, cu o chemare așa de însemnată în viața și progresul satelor noastre”²⁰.

2. Obligativitatea școlarizării bănațenilor la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea

¹³ *Ibidem*, p. 61.

¹⁴ *Ibidem*, p. 38.

¹⁵ Fiul preotului din Iaz (Caraș-Severin). A urmat facultatea de Filozofie, dar și de Teologie. Doctoratul în teologie îl susține la universitatea cernăuțeană. Nu reușete ocuparea unui post de protopop în Episcopia Caransebeșului, însă este cooptat pe postul de director în cadrul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice din Budapesta. Vezi Pavel Jumanca, *op. cit.*, pp. 46-47.

¹⁶ Pavel Jumanca, *op. cit.*, p. 46.

¹⁷ S-a născut în localitatea Lugoj la 7 mai 1864 într-o familie de meseriași. Lazăr Barbu, tatăl lui Petru, a fost verișor cu Coriolan Brediceanu. După frecventarea școlii confesionale din Lugoj, urmează școala maghiară din localitate, apoi liceul la Beiuș, Blaj și Brașov. La Brașov promovează examenul de maturitate (bacalaureat). Teologia o urmează la Cernăuți. Tot acolo finalizează cursurile doctorale, fiind declarat doctor în Teologie în anul 1891. Se specializează la Universitățile din Germania și Austria. Este numit profesor la Institutul Teologic din Caransebeș în anul 1892. La 30 aprilie 1911, la 47 de ani îi este desfăcut contractual de muncă pe motive politice, sub influența auorităților maghiare. După 1918 este numit director la Academia Teologică din Caransebeș până în anul 1937, când se pensionează la 73 de ani. Vezi Alin Cristian Scridon, *Theologians from Banat at Cernauti University end nineteenth century and early twentieth century. A Biblical Perspective*, în Communication, context, interdisciplinarity, 3rd edition, Tg-Mureș, 23-24 october, 2014, „Petru Maior” University, pp. 261-268 (<http://www.upm.ro/ccci3/CCI-03/CCI%2003%20-%20History.pdf>)

¹⁸ Pavel Jumanca, *op. cit.*, p. 47.

¹⁹ *Ibidem*, p. 49, 54, 55.

²⁰ *Ibidem*, p. 61.

Pentru înțelegerea realităților educaționale de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, vom menționa un aspect important și anume obligativitatea școlarizării prin legile emise.

Încă din anul 1868, prin legea nr. 68, autoritățile maghiare impuneau obligativitatea frecventării școlii de către toți cetățenii monarhiei dualiste austro-ungare. Legea evocată prevedea ca toți copiii cu vârste între 6 și 12 ani să urmeze școala poporală primară zilnică, iar apoi între 12 și 15 ani școala de repetiție²¹. Desigur erau scutiți doar cei care, datorită bolilor, nu puteau să facă efortul intelectual și/sau fizic de a audia prelegerile dascălilor.

Pentru a vitaliza sistemul educațional au fost impuse și o serie de sancțiuni părinților care încercau să evite trimiterea copiilor la școală. Era cunoscut faptul că, în acele timpuri copiii aveau sarcini de muncă fizică în gospodăriile părinților (familiei). Așadar, această tendință era cunoscută de autorități și de aceea erau stipulate amenzi care mergeau până la plata a 8 coroane și retragerea dreptului de creștere²². Aceste prevederi legislative au provocat anumite nemulțumiri în rândul țăranilor bănățeni. „În primul deceniu și jumătate după instaurarea regimului dualist austro-ungar, gospodăriile rurale bănățene s-au confruntat cu mari dificultăți provocate de epidemii grave, care au secerat numeroase vieți, de anii cu recolte agricole foarte slabe, de efectele crizei economice, care le-au secătuit potențialul economic”²³. „Dificultățile de care se loveau un mare număr de familii sărace a generat mentalitatea folosirii copiilor de la vârste fragede în efectuarea unor activități din gospodărie, cu consecințe negative în frecventarea instituției de învățământ”²⁴.

Totuși, legea din 1868 avea și aspecte pozitive pentru familiile cărora forța de muncă a copiilor constituia un ajutor consistent. De pildă, anul școlar era structurat în funcție activitățile lucrative de la sate: școala debuta la 1 octombrie și se încheia la 31 mai. Un alt aspect pozitiv l-a constituit, articolul din lege care stipula posibilitatea scutirii de la ore a elevilor care paricipau la munci agricole, însă pentru o perioadă limitată de timp²⁵. În legea sancționată în anul 1878 au fost inserate o serie de elemente noi, care priveau posibilitatea absentării de la cursuri a elevilor: boala unui membru din familie; cazuri de sărbătoare; lipsa vestimentației adecvate ș.a.m.d²⁶.

Documentele vremii atestă pentru anul școlar 1913-1914, că un număr de 3135 elevi din grupa de copii 6-12 ani au frecventat școala în cadrul inspectoratului școlar Timișoara. Cei 3135 elevi corespund unui procentaj de 75,1% din totalul școlarii înscriși să urmeze instituția de învățământ²⁷.

Referindu-ne în special la localitatea Timișoara, frecventarea școlii era superioară față de comunele din împrejurimi. Acest adevăr este atestat în **Tabelul nr. 1**²⁸.

Tabelul nr. 1. Numărul elevilor care au frecventat școala din Timișoara la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

²¹ „Educatorul”, Oravița, V, 1913, nr. 9-10, octombrie, p. 171.

²² Angela Rotaru-Dumitrescu, *Evoluția frecvenței școlare a elevilor în cadrul instituțiilor de învățământ profesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în Banat*, în „Biserica și Comunitate în Banat și Transilvania”, vol. 1, Editura Marineasa, Timișoara, 2007, pp. 81-92.

²³ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 388.

²⁴ *Ibidem*, p. 390.

²⁵ *Ibidem*, pp. 382-383.

²⁶ *Ibidem*, p. 384.

²⁷ Vasile Popeangă, *Școala românească din părțile Aradului în perioada 1867-1918*, Arad, 1976, p. 152.

²⁸ Calculat pe baza informațiilor regăsite în Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația...*, p. 407.

Anul	Populația de vârstă cuprinsă între 6-15 ani din Timișoara	Populația de vârstă cuprinsă între 6-15 ani din Timișoara care frecventează școala	% frecvență
1892	6942	6882	99,1
1895	7210	6496	90,1
1897	7814	7409	94,8
1900	8009	8560	106,9
1903	8833	8259	93,5
1905	7400	6877	92,9
1910	10955	10870	99,2

În anul 1900 este înregistrată cifra 106,9 %, ceea ce este imposibil matematic, însă se explică prin întemeierea de numeroase familii care erau atrase de posibilitățile lucrative din capitala Banatului. Astfel, între data recensământului populației efectuat de autorități și data recensământului școlărilor există un decalaj temporar, fapt ce explică procentajul peste 100% din anul menționat.

Cultura etnografică a fost promovată de acei tineri sau mai puțini tineri care știau să scrie și să citească. Dintre aceștia s-au ridicat autodidacți performanți: plugari condeieri, scriitori țărani, care au pus bazele gazetăriei rurale, ceea ce va reprezenta „descoperirea Banatului” de către călătorii străini în secolele XVIII și XIX, dar (și mai uluiți) de mari intelectuali români de după 1919: Nicolae Iorga, George Enescu, Lucian Blaga, George Călinescu, Camil Petrescu²⁹.

Un tablou cuprinzător de ne este oferit de numărul copiilor din Banatul istoric și numărul celor care frecventau școala, așa cum este dezvăluit în **Tabelul nr. 2**³⁰.

Tabelul nr. 2. Numărul copiilor din Banatul istoric și procentul frecvenței școlii

Indicatori	Anul						
	1892	1895	1897	1900	1903	1905	1910
Nr. copii între 6-15 ani	256477	276324	266193	255896	257803	268749	272287
Au frecventat școala	202551	228972	213699	206071	217534	217334	242955
% de frecvență	79,0	82,9	80,3	80,5	84,7	81,0	89,2

Cele consemnate mai sus atestă un adevăr: la începutul secolului al XX-lea în Banatul istoric peste 80 % dintre copiii cu vârsta între 6 și 15 ani au cercetat și urmat școala. Acest demers instituțional, chiar dacă urmarea un scop – acela de a maghiariza populația – totuși, din rândul acestor tineri s-au ridicat creatori veritabili ai vieții culturale autentice românești. Fără știința de carte, posibilitatea formării unei elite culturale în lumea satului era practic nulă.

²⁹ Vezi Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului. Istoria culturii bănățene*, Editura Timpul, Reșița, 1994.

³⁰ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 408.

Un număr însemnat de elevi au urmat școlile populare, socotite a fi adevărate pepiniere a educației și culturii generale. Conform documentelor păstrate de autoritățile maghiare, la începutul secolului trecut, în fiecare an la nivelul Banatului istoric erau înscriși peste 150.000 elevi³¹.

O altă serie de școli, apărute în Banatul istoric datorită progresului economic de la cumpăna celor două secole, au fost cele Profesionale. Școlile Profesionale urmăreau instruirea tinerilor în diferite ramuri meșteșugărești. **Tabelul nr. 3** prezintă numărul tinerilor înscriși în această formă educațională³².

Tabelul nr. 3. Numărul elevilor din Banatul istoric înscriși la școlile profesionale

Anul	Numărul elevilor din Banatul istoric înscriși în școli cu specializare în:		
	Agricultură	Industrie și Comerț	Arte și Meserii
1892	78	5266	0
1894	78	5266	0
1895	78	6010	0
1896	85	5483	47
1897	82	6817	67
1898	76	6795	49
1899	82	6626	49
1900	80	7090	20
1902	95	7069	0
1903	97	7145	0
1905	94	578	0
1907	100	717	0
1908	100	626	136
1910	110	702	125
1912	113	799	206

Școlile Profesionale de la începutul secolului al XX-lea au adus contribuții și ele în ceea ce privește ridicarea gradului de educare/școlarizare a populației bănățene. Începând cu anul școlar 1904/1905, școlile de acest tip au fost diminuate. În scena publică vor apărea școlile de ucenici, care în Banatul istoric s-au ridicat la cifra 47 și unde au predat 258 cadre didactice³³.

Cei peste 6000 elevi școlarizați în aceste tipuri de instituții de învățământ aveau un rol însemnat în pregătirea forței de muncă. Este evident că accentul se punea pe instruirea practică, însă această instruire avea la bază elementara *știință de carte*.

Dacă, copiii până la 15 ani aveau un procent ridicat de școlarizare – respectiv peste 80% - așa cum am arătat mai sus, nu același lucru s-a întâmplat cu grupa de vârstă 15-19 ani. Conform statisticelor vremii în Banatul istoric în anul 1910 viețuiau 126.091, tineri care aveau între 15 și 19 ani. Doar aproximativ 2% dintre aceștia și-au continuat studiile. Explicația rezidă din faptul că, școlile medii erau cu predare exclusivă în limba maghiară până în anul 1918. Acest adevăr este conformat de numărul extrem de mic al gimnaziilor de stat de pe cuprinsul Banatului istoric:

³¹ *Ibidem*, pp. 414-415.

³² Calculat pe baza informațiilor regăsite în Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația...*, p. 426.

³³ Ioan Munteanu, *op. cit.*, p. 427.

Timișoara, Lugoj, Kikinda Mare, Panciovo și Becicherecul Mare. Fiecare gimanziu deservea o populație de peste 300.000 locuitori și erau evident școli unde se preda în limba maghiară³⁴.

Din aceste considerente, o serie de elevi români, știrbiți fiind de posibilitatea continuării studiilor în limba română, își continuă studiile în alte centre: Brașov, București, Craiova ș.a.m.d.³⁵.

3. Știința de carte din Banatul istoric și rolul ei în cultura etnografică bănățeană

Elementele culturii etnografice au fost mai pregnante, evident, în lumea satului bănățean. De aceea Bisericile creștine – ortodoxă română; ortodoxă sârbă; romano-catolică și greco-catolică se bucurau de o influență considerabilă și o prețuire. Prin urmare, școlile confesionale au adus contribuții considerabile în diseminarea științei de carte în arealul bănățean.

Primele decenii ale secolului trecut se pot identifica cu o nouă mentalitate, privind necesitatea imperioasă de însușire a științei de carte. Statisticile ne confirmă evoluția procentului a știutorilor de carte. Aceste prefaceri au fost o reflecție firească a modernizărilor produse în societatea bănățeană, sub aspect economic, cultural și social. Dezvoltarea sectorului economic industrial, coroborată cu activitatea comercială tot mai intensă la care se adaugă progresele din transporturi, comunicații ș.a.m.d. au reprezentat fundamentul afirmării sociale a tinerilor bănățeni care și-au dorit și însușit un anumit nivel de cultură generală. Această cultură general putea fi însușită doar în cadrul instituțiilor de învățământ, care au început să fie frecventate de cât mai mulți tineri.

Pe aceste considerente socotim a fi explicabile statisticile realizate de ministerul de resort maghiar, care ne oferă un tablul general al știutorilor de carte și inserat în **Tabelul nr. 4**³⁶.

Tabelul nr. 4. Numărul populației și a știutorilor de carte din Banatul istoric

Anul	Total populație	Număr știutori de carte	Procent
1880	1165936	309628	26,6%
1900	1341969	572332	42,7%
1910	1366218	691807	50,6%

Aceste date atestă aproape dublarea știutorilor de carte în decursul a trei decenii (1880-1910) în Banatul istoric. Dacă în anul 1880 știau să scrie și să citească doar 26,6% dintre locuitorii Banatului, în anul 1910 cifra s-a ridicat la 50,6%, adică cu 24% mai mult.

Fără îndoială că aceste persoane cu o bună pregătire intelectuală și culturală care știau să scrie și să citească au contribuit în mod creativ la dezvoltarea infrastructurii culturale etnografice bănățene, reflectată corect, oportun și susținut în toată presa timișoreană, nu doar în cea românească până în anul 1939, și care în fapt este domeniul de referință și obiectul de cercetare.

4. Învățământul bănățean după izbucnirea primei conflagrații mondiale

Izbucnirea primului război mondial a adus dintru început o serie de transformări în orizontul educațional bănățean cu repercusiuni și asupra vieții etnografice, aceasta întrucât pentru

³⁴ *Ibidem*, p. 433.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, pp. 518-563.

Banatul istoric războiul a început din vara lui 1914. Numeroase școli au fost preluate de armată, fiind folosite ca spitale. De asemenea, o serie de învățători bănățeni au fost înrolați în armată. Aceste realități au avut repercusiuni grave asupra învățământului românesc bănățean, și nu doar asupra acestuia, deși faimoasa lege a lui Apponyi, care se domolise la apropierea iminentă a războiului, atinsese îndeosebi „minoritățile” între care, precum am văzut, în Banat cea mai numeroasă era etnia românească.

Prin Ordinul nr. 5208 din 1914 Ministerul de Război Austro-Ungar hotărăște ca funcționarii publici, dar și cadrele didactice, care nu puteau fizic a fi înrolați, să fie scutiți de serviciul militar. Din păcate, această lege a favorizat profesorii încadrați în școlile de stat, cu predare în limba maghiară. Cadrele didactice din școlile confesionale pentru a fi scutite de obligații militare trebuiau să se adreseze ministerului de resort, care de cele mai multe ori respingea solicitarea petiționarului. De pildă, după intrarea Regatului României și intensificarea luptelor între anii 1916-1917, în Episcopia Aradului din cei 325 învățători confesionali, 120 au fost chemați să-și îndeplinească obligațiile militare³⁷.

Conform documentelor vremii, izbucnirea primului război mondial a dus la scăderea dramatică a frecvenței școlare. Totodată s-a constatat comasarea unui număr însemnat de clase – astfel fiecărui cadru didactic îi revenea un număr mai mare de elevi. Și nu în ultimul rând, cadre didactice care erau în pensie au fost chemate să asigure continuitatea la catedră. Toate aceste elemente au avut un impact negativ în menținerea, răspândirea și chiar progresul științei de carte în Banatul istoric.

La Timișoara, în anul școlar 1917/1918 au fost prezenți la examinările propuse în școli un număr de 1166 elevi, adică sub 50% din tinerii care teoretic puteau să frecventeze instituțiile de învățământ³⁸.

Pe lângă motivele desemnate mai sus, alți profesori au intrat sub incidența *Legii din anul 1915*. Legea prevedea sancțiuni drastice asupra celor care unelteau împotriva intereselor statului. Astfel, zeci de învățători români au fost condamnați la închisoare, sau internați în lagăre ori puși sub pază și supraveghere politică. Pe lângă acești învățători, mai bine de 100 de preoți, care îndeplineau și funcția de „director de școală confesională” au fost persecutați. Un exemplu elocvent a fost acela a preotului Atanasie Conciatu, ucis la 4 noiembrie 1918 în localitatea Denta de soldați maghiari. Acest eveniment rămâne consemnat în istoria Banatului și a Timișoarei, întrucât o stradă din capitala Banatului a primit numele *Martir Conciatu*.

Prin urmare, în doar câteva pagini, am încercat să creionăm situația școlară din Banatul istoric la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.

BIBLIOGRAPHY

1. Pavel Jumanca *Amintiri. Anii tinereții*, cuvânt înainte de Nicolae Bocșan, studiu introductiv, note și îngrijire de Laurențiu Ovidiu Roșu, Editura David Press Print, Timișoara, 2011
2. Gheorghe Jurma, *Descoperirea Banatului. Istoria culturii bănățene*, Editura Timpul, Reșița, 1994
3. Ioan Munteanu, *Banatul istoric. 1867-1918. Școala. Educația*, Vol. 3, Editura Excelsior Art, Timișoara, 2008

---

³⁷ *Ibidem*, pp. 454-455.

³⁸ *Ibidem*, p. 457.

4. Vasile Popeangă, Eduard Găvănescu, Victor Țârcovnicu, *Preparandia din Arad*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1964
5. Angela Rotaru-Dumitrescu, *Evoluția frecvenței școlare a elevilor în cadrul instituțiilor de învățământ confesionale românești la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX în Banat*, în „Biserica și Comunitate în Banat și Transilvania”, vol. 1, Editura Marineasa, Timișoara, 2007
6. Alin Cristian Scridon, *Școala noutestamentară din Banatul istoric. 1867-1918. Mentalități. Repere exegetice bănățene. Interacțiuni istorice, socio-culturale și confesionale*, Editura Jate Press, Szeged, Ungaria, 2017
7. Pavel Vesa, *Învățământul Teologic de la Arad (1822-1948)*, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Deva, 2011